

RICHARD SWARTZ:

Realsocialism vid vägs ände?

Avsikten med Gorbatsjovs reformer är inte att avskaffa det existerande realsocialistiska systemet utan att förstärka det.

Han hoppas kunna åstadkomma en korsning mellan två världar, mellan kapitalistisk effektivitet och realsocialistisk kontroll, mellan pluralism och ett enpartisystem, mellan individuellt ansvar och paternalism. Det är en omöjlig hybrid.

Richard Swartz är korrespondent för Svenska Dagbladet i Östeuropa.

Befinner sig realsocialismen vid vägs ände?

Frågeställningen kan kanske verka absurd i dessa dagar då vi nästan dagligen överraskas av nya reformförslag i Moskva och de östeuropeiska huvudstäderna, förslag som snarare ger intryck av dynamik och förändring. Ändå tror jag att frågeställningen är berättigad. Det finns en underton av desperation i den reformvåg som sveper fram över hela den realsocialistiska världen och jag tror att vi förstår den bättre om vi försöker precisera vad som givit upphov till denna strävan efter omfattande förändring.

Upphovet till förändring är, tror jag, ganska lätt att identifiera. Utan att realsocialismens ekonomiska kris gått in i ett slutskede och Moskva upptäckte att man var på väg att förlora sin ställning som en av världens två supermakter, hade vi förmodligen aldrig hört talas om glasnost och perestrojka. Denna paritet med USA (även om den är högst relativ) är oerhört viktig för Sovjetunionen. Den ger kommunistpartiet en sorts legitimitet också i befolkningens ögon, stolt över sitt lands ställning i världen och benägen att se en hel del av sina egna umbäranden som priset för denna ställning. Upptäckten att den var på väg att sakta undermineras, måste ha kommit som en chock för makt-havarna. Kampen för att konsolidera den togs upp redan av Jurij Andropov och har nu alltså fått karaktär av program efter det korta återfallet i vegeerande stagnation under Konstantin Tjernenko.

Vad kännetecknar denna reformprocess? I allt väsentligt rör det sig om en process från ovan: det är makthavarna, inga gräsrotter eller medborgargrupper, som satt igång den. Tanken bakom refor-

merna är att de skall genomföras som program — vi skulle kunna säga: enligt plan — och att de skall kunna doseras på ett sådant sätt att makthavarna inte förlorar kontrollen över själva förändringsprocessen. Redan här stöter vi på ett första problem. Hur reformerar ett samhällssystem sig självt, till stor del mot sig självt och vad som är dess natur? Otaliga människor (otaliga just därför att det rör sig om ett i grunden totalitärt system) inom

Hur reformerar ett samhällssystem sig självt, till stor del mot sig självt och vad som är dess natur?

den väldiga administrativa samhällsapparaten har ett direkt intresse av att förändringarna blir minimala eller inte alls blir genomförda, eftersom de anar att den ekonomiska dynamik som eftersträvas bara kan betyda mer marknad än plan, mer motivation än diktat, mer prestation än dekoration. Konkret betyder detta att reformerna bara kan komma till stånd genom att samtidigt beskära makten hos de grupper som hittills betraktat sig som systemets väktare och representanter, dessutom kunnat dra nytta av det personligen.

Behov av nya allierade

Detta förklarar Michail Gorbatjovs stora behov av nya allierade för sin politik. En del av apparaten har han kunnat vinna för sin reformprocess — delar av KGB, armén och den ekonomiska administrationen — men det räcker inte. Paradoxalt nog måste denna reformpolitik från ovan vinna också de breda massorna som allierade för att på sikt kunna lyckas och här har

Gorbatjov sökt intelligentsians stöd, det skikt av utbildade som egentligen motsvarar det europeiska samhällets medelklass, av tradition det skikt som i modern tid burit förändringarna i det ryska samhället. Men intelligentian har ännu inte till fullo ställt sig bakom Gorbatjovs politik. Den har ännu inte givit honom sitt oreserverade stöd, märkt som den är av sina tidigare erfarenheter. Varför skulle man exponera sig? Man har gjort det förut, bara för att senare få betala ett högt pris för sin entusiasm när NEP-politik eller töväder gått över i stalinism eller realsocialism. Intelligentian vill fortfarande se tiden an och bromsar så indirekt reformprocessen. Men inte nog med det — delar av intelligentsian har istället utnyttjat de nya friheter som Gorbatjov måste ge den för att göra sin politik trovärdig, för egna syften. Som vi redan kunnat se, rör det sig om nationella målsättningar eller demokratiska krav som svårligen låter sig förenas med systemet.

En omöjlig hybrid

Ty avsikten med Gorbatjovs reformpolitik är inte att avskaffa systemet, inte att med tiden på reformistisk väg förvandla Sovjetunionen till en parlamentarisk demokrati av europeisk modell. Gorbatjov personligen har slagit fast att glasnost och perestrojka inte i sig är några värden; deras enda värde ligger i deras eventuella förmåga att *stärka* det existerande systemet. Skulle det visa sig att reformerna äventyrar det — så mycket värre för reformerna. Här är vi mycket konkret tillbaka till den inre självmotsägelse som Gorbatjovs reformpolitik inte kan komma undan. Vad han hoppas åstadkomma före-

faller mig därför som en korsning mellan det bästa ur två världar, mellan kapitalistisk effektivitet och realsocialistisk kontroll, mellan pluralism och ett enpartisystem, mellan individuellt ansvar och paternalism. Personligen har jag mycket svårt att tro på sådana hybrider. Jag tror inte att de är möjliga, åtminstone inte i samhällen som är präglade av den europeiska civilisationen, och jag undrar om inte de politiska och ekonomiska reformernas historia inom realsocialismen redan visar att så är fallet. Gång efter annan har vi fått göra samma erfarenhet – reformerna har aldrig blivit mer än tillfälliga adaptationer som till sist kvävts eller uppslukats av det i övrigt oförändrade systemet. Så skedde med Kosygins ekonomiska reform i början av sjuttioalet, med arbetarråden i Gomułas Polen eller de reformer som de nya ledarna i Prag lovade skulle överleva invasionen i augusti 1968; listan skulle kunna göras mycket längre. Varje gång har systemets själva struktur visat sig starkast. Till sist har reformerna bara blivit till ornament eller dekoration till en oföränderlig verklighet.

Tiden är knapp

Ändå går det naturligtvis att förändra också det realsocialistiska systemet. Det går att göra det en smula mer produktivt, mindre slösande, något rationellare än idag och inte minst en smula mänskligare. Men vad vi då talar om är *absoluta* förändringar som ryms inom systemets egna ramar, och som jag redan påpekat är det en jämförelse, en relation till omvärlden, som utlöst reformprocessen i den real-socialistiska världen. Och här fruktar jag att potentialen till förändring är otillräck-

lig: den kommer inte att räcka för att Sovjetunionen skall kunna hålla jämna steg med USA eftersom det realsocialistiska systemet inte kan – eller är redo – att spränga sina egna ramar. Reformpolitikens arkitekter talar visserligen om att de behöver tid för att åstadkomma sina förändringar, men också här tror jag att de kommer att upptäcka att deras möjligheter är begränsade. Utvecklingen i dagens värld är mycket snabb; nya länder anmäler sig med nya anspråk, länder som medborgarna i Sovjetunionen och Östeuropa

---

Intelligentsian vill fortfarande se tiden an och bromsar så indirekt reformprocessen.

---

fortfarande knappast kan placera på kartan. Vad får makthavarna i öst att tro att de skulle ha tid till sitt förfogande? Varifrån tror de sig om att kunna ta den? Kanske kommer de istället med sitt nya, marknadsorienterade tänkande att upptäcka att också tid har ett värde och är en i högsta grad knapp tillgång. För ingen finns den i överflöd: för makthavarna i öst fruktar jag att den blivit lika knapp som redan tidigare toalettpappret för de real-socialistiska staternas medborgare.

Begränsat manöverutrymme i Östeuropa

Hur litet tid som står till förfogande, tror jag allra bäst demonstreras av det konkreta läget i Östeuropa. Efter snart tjugo års erfarenheter av denna del av Europa tror jag att man här nått en vändpunkt av kanske lika stor betydelse som 1945. Det förefaller mig som om potentialen för re-

former är uttömd, som om glasnost och perestrojka därför inte blir en förevändning att reformera systemet utan snarare att göra sig av med det för gott. Medborgarna i Östeuropa tror inte längre på en socialism med "mänskligt ansikte", istället på vad de kallar ett " normalt liv" och som de förknippar med traditionella europeiska värden som tolerans, pluralism och demokrati. Det är sådana värden som står på programmet hos nästan alla

---

De regerande kommunistpartierna i Östeuropa har ett mycket begränsat manöverutrymme.

---

de grupper som nu själva organiserar sig, grupper som kan uppträda tack vare den officiella reformpolitiken, men vars ambitioner har en annan riktning. I Polen har vi redan sett vad som händer när dessa grupper får möjlighet att organisera sig också på nationell basis; i Jugoslavien och Ungern kan vi nu iakta de första, trevande försöken att underifrån bygga upp ett civilt samhälle som inte längre är utelämnat åt den existerande makten.

För de regerande kommunistpartierna innebär denna situation att de har ett mycket begränsat manöverutrymme. Detta manöverutrymme bestäms av, å ena sidan, det tvingande uppbrottet från den brezjnevitska stagnationen och, å andra sidan, den lika tvingande gräns bortom vilken det realsocialistiska systemet inte längre är vad det enligt Gorbatjov måste förbli. De som menar att det är för tidigt

att säga om Gorbatjov kommer att lyckas eller ej, dröjer med svaret därför att de menar att denna gräns inte är entydigt och slutgiltigt fixerad, att den låter sig tänjas. Kanske har de rätt. Men själv har jag mycket svårt att bortse ifrån att denna gräns åtminstone tidigare mycket klart och tydligt har stakats ut, och att gränspålarna då hette Ungern 1956, Tjeckoslovakien 1968 och Polen 1981. Det kan uttryckas annorlunda. Gränsen går — eller gick — där en av de små östeuropeiska staterna proklamerar sitt utträde ur Warszawapakten, där det "lokala" kommunistpartiet tycks förlora greppet över utvecklingen och andra politiska partier börjar etablera sig eller där en parallell makt redan etablerats och pockar på direkt medbestämmande. Det går naturligtvis att hävda att allt det här är snö från ifjol, att det redan är historia och utan betydelse för vad som sker imorgon. Men så lätt blir vi inte kvitt gårdagen; det kan kanske räcka med att påminna om att Gorbatjovs regim inte med ett ord omprövat de tre händelser som jag här har nämnt. Moskva har inte gjort det trots att man uppmanats till det och så länge som det inte skett, tror jag att vi har anledning att vara skeptiska inför reformpolitikens möjligheter i Östeuropa. Alltsammans kan se ut som en historiens ironi: efter alla misslyckade reformförsök i Östeuropa sade man sig att först när Sovjetunionen självt är moget för reformer, kan de ge resultat också i Östeuropa.

Men när Sovjetunionen nu äntligen börjat röra sig, är det kanske redan för sent för östeuropéerna.